

I.

Články nekrologické a příležitostné.

»Osvěta« 1901, str. 875—881.

Dr. Josef Kaizl.

Dne 19. srpna zemřel na letním svém bytě, zámku Miškovickém u Soběslavi, Dr. Josef Kaizl, ministr v příkaznosti, říšský a zemský poslanec, dříve profesor politického hospodářství na české universitě. Podlehl krátké, zákeřné nemoci, dosáhnuv teprve 47 let věku. Smrt jeho způsobila bolestné zachvění v celé veřejnosti naší, vzbudila účast široko mimo okruh český. Muž neobyčejného vzdělání, veliké pracovitosti a úsilného chtění sklácen s povýšeného působiště, právě když dostoupil hranic věku, kde se názory ustalují v pevné direktivy životní a duch vydává své nejzralejší plody. A proto ten mocný zájem účasti u přátel i odpůrců. K dávným politickým odpůrcům zvěčnělého náležel i pisatel této posmrtné vzpomínky. Uvažuje se přes to, po přání redakce, k jejímu sepsání, doufá, že uchrání se stejně neupřímných panegyrik jako vědomě křivého soudu.

Zabývav se v letech studentských pokusy básnickými, jichž některé byly také uveřejněny (tuším ve Světozoru), oddal se mladý Kaizl v posledních letech svých studií právnických se zvláštní oblibou vědě národohospodářské a náležel do kroužku mladých pěstitelů jejích, který se uprostřed let sedmdesátých ve »Všehrd« ve zvláštní sekci národohospodářskou sestoupil. Pamatuji se, že tam probíral některé kapitoly knihy Millovy. Po doktorátě na doporučení právnické fakulty university Pražské, tehdy ještě nerozdělené, obdržel státní stipendium ku přípravě na docenturu a odebral se na universitu Štrasburskou. Tam tehdy Schmoller, vůdce tak řečené školy novohistorické, kolem sebe soustřeďoval mladé talenty a naváděl je k badání hospodářsko-historickému, jehož výsledky uveřejňovati se jal ve zvláštní k tomu cíli založené sbírce. Mimo některé drobnější práce seminární povstala tu také první obšírnější studie Kaizlova, za niž obdržel cenu university Štrasburské a jež po některém přepracování vyšla pak r. 1879 tiskem ve Schmollerových »Forschungen« pod titulem »Der Kampf um

Gewerbereform und Gewerbefreiheit in Baiern 1799—1868.« Tento spis zadal pak autor jako habilitační právnické fakultě Pražské. Zde byl zatím po ranné smrti Richterově za mimořádného profesora politického hospodářství (po bok řádného profesora toho oboru, Jonáka) povolán bystrý a hloubavý theoretik školy Vídeňské Emanuel Sax. Habilitační záměr Kaizlův potkal se s obtížemi, ježto oběma profesorům odborným nezdál se spis ryze historický býti dostatečným podkladem pro úsudek o theoretické způsobnosti. A tak odhodlal se Kaizl k sepsání dodatečné práce, kratšího theoretického pojednání o zisku kapitálovém a snahách o jeho zákonné obmezení, z níž výtah byl jako Kaizlova česká prvotina národohospodářská později uveřejněn v Osvětě.*) Ale toto pojednání, jež autor sám označil jako »skizzu«, neukonejšilo odpor referenta, profesora Jonáka, kdežto Sax jako korreferent po přísném a důkladném rozboru kritickém uznal je spolu s historickou prací už dotčenou za způsobilé podklady habilitace pro obor národohospodářské theorie a politiky, vyjímaje tedy vědu finanční. Ježto Sax, jsa tehdy z nejmladších mimořádných profesorů fakulty, čítající právě značnější počet profesorů mimořádných, členem sboru profesorského nebyl, podal řádný člen sboru profesor Randa na základě Saxova dobrozdání a pochvalných úsudků Schmollerových, Wagnerových a Schaefflových návrh na připuštění k habilitaci, a návrh byl všemi hlasy sboru většinou německého proti jedinému hlasu referentovu schválen. Podobný postup opakoval se i při dalších stupních aktu habilitačního, tak že na konec habilitace Kaizlova se stala jedním ze zajímavých příkladů habilitace proti referentovi.

Počátkem studijního roku 1879—80 zahájil tedy nový docent své výklady. Chtěje však nabyti práva ku přednáškám z celého oboru politického hospodářství, pustil se vedle menších prací rázu referátového do obsáhlejších studií k novému spisu, jenž měl sloužiti rozšíření jeho veniae legendi na obor vědy finanční. Spis ten, nadepsaný »Die Lehre von der Überwälzung der Steuern«, vydaný tiskem r. 1882, nebyl více předmětem habilitačního aktu na universitě nerozdělené, nýbrž již na české, na kterouž Kaizl při rozdělení přestoupil. Kaizl věnoval spis Schmollerovi, jakkoli byl vlastně jakousi zpronevěrou proti historické methodě Schmollerově, jsa (po velmi zdařilém úvodě literárně historickém a kriticky obratné konstrukci pojmové) ve své vývodové části sosnován methodou ryze abstraktní, tehdy

*) V ročníku 1879 str. 965—976.

od historické školy německé nevlídně ano příkře posuzovanou. Ještě dnes považují tento spis Kaizlův za jeho nejlepší vědeckou práci. Nelze také věru říci, že by sama nauka o přesouvání daňovém přese všecken velký rozvoj badání historického za celý odtud prošlý čas uspokojivějších výsledků se byla dodělala. Literární své jméno v cizině získal si Kaizl hlavně prací tou, jež, jsouc podána k doplnění habilitace, byla zároveň základem návrhu fakultního na jmenování autora profesorem mimořádným, kterým se Kaizl po návrhu tom také stal. Ovšem zatím bez platu. Zůstal tudíž prozatím ještě ve službách výboru zemského, a jakkoliv mimo to po mně převzal výklady na technice i na obchodní akademii, neustával v pilné práci literární. Ale k monografické práci theoretického rázu, k níž posléze dotčeným spisem tak pěknou způsobnost byl osvědčil, více se nevrátil, leč bychom sem chtěli ještě z doby něco pozdější počítati jeho článek v *Athenaeu*, kterým se obracel proti nové, hlavně v Rakousku vypěstované theorii hodnoty, háje proti ní theorii Schaefflovu, na níž spočíval také Kaizlův r. 1883 vydaný soustavný nástin národohospodářské nauky. Čeliti s úspěchem psychologicky prohloubené nauce Mengrovy školy, jíž Wieser, Sax a především Boehm-Bawerk dopomohli k nejširšímu uznání, bylo ovšem přetěžko, a jest snad v tom pravá příčina, že se »Národní hospodářství« Kaizlovo, dílo v nejednom směru velmi dobré, ačkoliv bylo za málo let úplně rozebráno a nové vydání důtklivě žádáno, nedočkal vydání druhého. Zajisté jen z vůle autorovy, který by byl musel buď provésti široko založený boj proti vítězně postupující nauce, nebo se k ní přidati, ale pak dle toho celou osnovu díla svého přepracovati. K tomu však tehdy již neměl dosti pokdy, jsa už plně zaujat působností politickou, s níž souvisela téměř všechna další literární činnost jeho a v níž také spočívá vysvětlení, že jeho učební kniha vědy finanční po dvou sešitech zůstala nedokončena. Ryze konkrétným časovým otázkám hospodářsko-politickým byly věnovány jeho studie »O postátění železnic v Rakousku« (jež vyšla též německy), spis »O vyrovnání s Uhry r. 1866 a 1877« (ve spolku s Rezkem sepsaný), i pozdější přednáška o nápravě měny, v níž principiálně v požadavku zlaté měny šel dále než já v studii o témže předmětu několik let dříve uveřejněné. Do téhož oboru prací náležela nejposléze též jeho studie o passivních železnicích, sosnovaná v duchu toho směru v literatuře, který zvláště z podnětu Gustava Cohna v Německu byl povstal proti entusiastům laciné dopravy, byť se měla vykoupiti státními příplatky. Mylné bylo, a také Kaizlovi se křivdilo, když se této opposici proti příplatkovému hospodář-

ství dopravnímu podkládaly tendence »fiskální«. Vždyť právě u literárních zástupců řečeného směru — Cohna, Ulricha, Weichs-Glona i právě také Kaizla — rozbor sociálních účinků má váhu nemálo rozhodující. A ještě v poslední své vytištěné práci — v článku »Vody« uveřejněném letos v Rozhledech a na pohled hlavně věnovaném polemice proti mým pochybnostem v otázce průplavové — vskutku vlastně nejbřitčeji odporoval těm nadšencům průplavovým, jemu z části politicky velmi blízkým, kteří, nikoliv jen naukám národohospodářským, nýbrž všemu zdravému rozumu na posměch, hned z předu vytkli požadavek, aby se věnoval ohromný náklad zřizovací à fonds perdu, aby se tudíž při stanovení tarifů v počet braly pouze náklady provozovací.

Obliba, s jakou se Dr. Kaizl do polovice let osmdesátých oddával literárnímu zpracování domácích látek hospodářsko-politických, souvisela s tím, že záhy zaměnil katedru s tribunou politickou. Jeho literární studie byly tedy zároveň přípravou pro účast v parlamentární práci, do níž vstoupil r. 1885 ponejprv, tehdy jako příslušník strany staročeské a její kandidát. Obnova vyrovnání rakousko-uherského nastávala, a třeba není pochyby, že by mladý, práce chtivý odborník národohospodářský rázu Kaizlova za všech poměrů rád býval kandidován, přece byl zřetel na potřebu odborné znalosti právě v této otázce hlavním motivem, že nebylo čekáno na jeho přihlášku, nýbrž že mu kandidatura vedením strany byla nejlichotivějším způsobem nabídnuta. I nekřivdí se asi nikomu, když se řekne, že z celého tehdejšího poselstva českého nebylo nikoho, kdo by obsáhlou onu látku tou měrou byl ovládal jak on. To tudíž znamenalo již předem také vážnou posici v užším sboru politických soudruhův i v parlamentě celém, k jehož členům nejschopnějším a nejpracovitějším Kaizl od prvé chvíle náležel. Jeho odborná znalost a vždy pečlivá příprava, věcná i formální, nahradila, čeho se mu nedostávalo na bezprostřední úchvatnosti řečnické.

Obecné téměř domnění, že jedinou příčinou Kaizlova ostentativního vystoupení ze strany staročeské r. 1887 bylo její chování vzhledem k t. zv. ordonnancím Gautschovým, není úplně správné. Panovalyť již dříve mnohé a značné neshody mezi Dr. Kaizlem a klubovním vedením, které způsobovaly nelibá napjetí mezi mladým poslancem a velikou částí starších členů klubu. Nejcitelněji tehdy, když starší politikové v hospodářsko-politických záležitostech požadovanou od něho rozhodnost ve věci podřizovali hledekům t. zv. ryze politickým, totiž zřetelům na zachování pravice a tak i svého postavení v majoritě, kdežto Dr. Kaizl tehdy právě katolicko-kon-

servativnímu a polskému spolenectví valně nepřál, domnívaje se, že by se politickou prací intelligentní a duchem svobodomyslným prodchnutou snadno docílilo sblížení české s velikou tehdy ještě stranou německo-liberální a tím i konečně příznivého vyřízení národních protiv. Zde také sluší hledati příčinu, proč Kaizl, byv s jiným vynikajícím poslancem českým zvolen do kvotové deputace, v ní od pravičné majority se odtrhl a jda s opposičně rozhodnější levičnou minoritou, bez mála by byl vážky rozhodnutí zvrátil, což mělo v zápětí velmi choulostivý výstup mezi předsedou kvotové deputace ryt. Jaworským a předsednictvem českého klubu. Avšak ještě ostřejší byl Kaizlův rozpor se stranou v jiné části vyrovnání, v otázce bankovní. Byl Dr. Kaizl spolu s Dr. Fořtem a J. Wohankou původcem onoho bankovního programu, který tehdejšího času jako komorní program bankovní nemalý ruch vzbudil ve veřejnosti české. Cílem jeho bylo federalisování banky rakousko-uherské, a hlavním v té příčině požadavkem bylo zřízení hlavní filiály v Praze a vyměření samostatného notového kontingentu pro Čechy. Touž měrou, jakou toto o sobě vábné heslo docházelo ohlasu v české veřejnosti, stávalo se zdrojem velikých nesnází pro stranu vedoucí, jež neměla nejmenší pochyby, že neupustiti od něho znamenalo pro ni přechod do opposice proti vyrovnacím předlohám, což bylo totožné s přípravě cesty pro nový, o německou levici se opírající útvar majoritní. Tedy jinými slovy: české poselstvo mělo nasaditi svou politickou posici, nedávno teprv získanou, za požadavek nedobytný, ježto pro něj nebylo vůbec možno sehnati jakoukoliv majoritu. Vypisovati veliké a úporné zákulisní boje, z té příčiny pak dlouho v Praze a ve Vídni vedené, k tomu není zde místa ani důvodu. Vždyť konečně sama česká většina Pražské komory v době, kde spolupůvodce bankovního programu jejího z let osmdesátých seděl na křesle finančního ministra, k obnově programu toho již se neodhodlala. I tak chování strany a klubu poslaneckého v otázce ordonnancí Gautschových, které se stalo jedním z neúčinnějších volebních agitačních hesel té doby, bylo vlastně jen posledním podnětem, nikoliv prvotní a jedinou příčinou roztržky. Strana, k níž Dr. Kaizl po tu dobu formálně náležel, byla sice ještě dosti silna, aby zamezila demonstrativné znovuzvolení, jehož by si byl přál, ale dostala způsobem toho vystoupení a jeho odůvodnění ve chvíli pro ni velmi choulostivé ránu citelnou. Dr. Kaizl sám pak nepřidal se k straně mladočeské, jež té doby při doplňovacích volbách stále větší počet hlasů svým kandidátům zjednávala, nýbrž přilnul jen těsněji k realistické skupině, jež té doby nebyla ještě formálně usta-

venou politickou stranou, nýbrž činnost svou vzhledem k politice obmezovala na kritiku vůči oběma aktivním politickým stranám. I účastnil se živě a platně jejich literárních podniků. Když r. 1889 po posledním zasedání sněmu, jenž vyšel z voleb r. 1883, prof. Masaryk jednal s vůdci staročeskými o vstoupení realistů do strany staročeské, nebyl Kaizl vyjednávání účasten.*) Vyjednávání obnovených po prvním bouřlivém zasedání podzimního sněmu z r. 1889 již spolu s prof. Masarykem a Dr. Kramářem účasten byl, a jedna schůze všech těchto tří předáků tehdejší realistické skupiny se mnou konala se v jeho bytě. K formálnímu skoncování nedošlo, a záhy se ukázalo, že by to byla alliance s poraženými. Ten obrat způsobily Vídeňské punktace. Z žádných úst neslyšel jsem o jejich meritorním obsahu úsudek příznivější nežli z Kaizlových. Mělo on, rovněž jako původně oba bližší jeho soudruhové, za to, že budou mostem k bližšímu dorozumění svobodomyšlných živlů českých s německými, pro kterýž ideál, jak známo, také velice horoval Gustav Eim, tehdy ovšem ještě rozhodný odpůrce realistů. Zjevná a zrovna katastrofální destrukce, kterou průběh bojů punktačních způsobil v lůně strany staročeské, vyvolala, jak se podobá, nejprve v jedné skupině t. zv. realistů záměr ustaviti se jako samostatná politická strana, a Dr. Kaizl byl mezi spolupracovníky prvního programu strany té, uveřejněného r. 1890. Známo jest, že k ustavení tomu nedošlo a t. zv. »političtí« realisté odloučivše se od soudruhů, kteří vůbec se bránili myšlence činné účasti v politice, splynuli s vítěznou stranou mladočeskou. Pro znalce osob a jejich působu nazírání nemohlo by býti pochyby, že při volebním programu strany té z r. 1891 měl Dr. Kaizl účast rozhodnou, i kdy by on sám nepřímou, ale dost srozumitelně nebyl to naznačil pojetím programu toho do své knihy »České myšlenky«. Spis tento sám, po mnohé stránce zajímavý, sluší po mém mínění posuzovati nejen jako pokus o ospravedlnění rozchodu autorova s prof. Masarykem, nýbrž právě také jako ospravedlnění autorova vstupu do strany mladočeské.

S ní zůstala pak už jeho politická dráha spojena, v ní si krok za krokem dobýval postavení vůdčího. To nebylo snadno. Přináležev krátce před tím postupně dvěma jiným stranám, přirozeně nemohl se potkati na první ráz s obecnou důvěrou nových politických soudruhů, třeba v tehdejší době přechody takové nebyly řídké. Dobyli si přes to postavení vůdčího,

*) O původě a průběhu těch vyjednávání i příčině jejich zmaru jsou udání v člancích Dr. Herbena, též v podobě samostatné knihy vydaných, namnoze ne-správná. Jsou to ostatně věci, jež dnes mají už nejvýš zájem memoirový.

padá to především na vrub převahy, kterou mohl tu vykonávati svou inteligenci. Postavení strany, již nyní náležel, nebylo nikterak závidění hodno, když náhle na její bedra výhradně připadlo odpovědné vedení politiky národa celého. Dvojnásob krušné muselo za takových poměrů býti postavení národohospodářského odborníka, který dříve v rozporu hospodářsko-politických prospěchů s obecně politickým zájmem tak rozhodně se bránil podřízení oněch tomuto, když nyní, stoje v příkré politické opozici celým národem žádané, měl míti účast v zákonodárné úpravě záležitostí, jež jako odborník musel pokládati za rozhodné kusy pokroku, i když v některé podrobnosti měl důvody k odporu. To bylo n. př. v otázce reformy měnové, později v otázce daňové opravy. Nezadati ani politickému požadavku opozičnímu, ani nepozbyti vážnosti způsobem opoziční, kterou současně proti předlohám těm provozovaly živly dilettantsky naivní, s jejichž tendencemi žádný muž odborně vážný se nemohl stotožniti, to vyžadovalo velikého napjetí intelligence. Není divu, že ve vrstvách voličstva nebylo vždy dosti porozumění pro choulostivost té úlohy, a teprve když politický zřetel úplně zvítězil v odhodlání obstrukčním při projednávání úvodního zákona k opravě berní, teprve tehdy byl souhlas českého veřejného mínění nepochybným. Za původce té obstrukce a tím jaksi za iniciátora obstrukční taktiky v naší sněmovně poslanecké označil Kaizla životopisec jemu politicky blízký v Slovníku Naučném. Byli to skutek také ve svých dalších účincích a důsledcích šťastný, přenechme soudu budoucnosti. Že bylo řízení té obstrukce, která neužívala prostředků násilných, úkolem nad míru těžkým, pochopí každý, kdo si představí, že musel její režisér, za kulisami stojící, celý šik neodborných řečníků pro dlouhé, nekonečné řeči opatřovati myšlenkovou látkou.

Mám-li pochybnosti o hodnotě tehdejšího kroku Kaizlova, nemám jich o jiném. Byl to nad míru obratný způsob, jakým Kaizl svou známou studii o jazykové otázce v České Revui veřejné mínění české, stanuvší od časů punktačí či ještě lépe od osudného usnesení sněmovního z r. 1886 na tuhém principu t. zv. dvojazyčné rovnoprávnosti, v jejímž duchu i Badeniova nařízení byla sosnována, obrátil zase k principům ve všech projevech českých od r. 1848 až do r. 1885 hájeným. Velmi tvrdý to oříšek vzhledem k nedávné minulosti strany. Na výsledku však záviselo, najde-li se nějaké východiště z neudržitelných poměrů, způsobených nařízeními Badeniovy. Kaizlova studie byla nutným přechodem k ukonejšení našeho veřejného mínění nad obsahem nařízení Gautschových, byla prostředkem

ke zmírnění nevole nad odvoláním Badeniových nařízení, sosnování jich na zásadě obecné dvojjazyčnosti dost nepokrytě označujíc za politickou chybu.

A není pochybnosti, že pak naděje v udržitelnost Gautschových nařízení a na zachování strany mladočeské při vesle majoritním byla rozhodující pohnutkou vstupu Kaizlova do Thunova kabinetu. Jako pracovní ministr odborný ohlásil se záhy svým exposé o opravě akciového zákona, jež bylo podnětem zákonodárných příprav vyvrcholivších zatím ve známém regulativu, pracovní ministr odborný osvědčoval se na různé směry ve svém úřadě. Ale v dědictví vyrovnacích předloh, za Badeniovy vlády již v hlavních rysech ujednaných, uvázal se především jako politik. Byl obsah jejich v odporu s názory, jež on druhdy až k nejtuzším konfliktům s vlastní stranou zastupoval. Avšak politik tuhou zodpovědnou školou opoziční prošetší nebyl už mladým poslancem, který s katedry vstoupil na sněmovní tribunu. V knize osudů bylo psáno, že ta oběť byla přece marna, nepřinesla kýženého užitku. Ale sotva bývala by pro nás a věc naši zůstala bez užitku i váha důvěry, kterou si finanční ministr kabinetu Thunova dovedl zjednat a upevniti na místech nejrozhodnějších, dosah osobních, vlivuplných spojení, jež on znenáhla byl navázal, a také již důvěra, kterou si ve vlastní straně byl zabezpečil, především však bohatý fond zkušeností na dosavadní dráze nabytých, jenž ve spolku s obsáhlým věděním jest nejdůležitější výzbrojí každého vůdčího politika.

To vše s mužem v jaré síle ještě stojícím kleslo do hrobu a znamená nemalou ztrátu ne pouze pro stranu, nýbrž pro celý národ.

V Reichenhallu, 1. září 1901.

